

МЕТАФАРА ЯК СПОСАБ УТВАРЭННЯ МІЖГАЛІНОВЫХ ТЭРМІНАЎ-АМОНІМАЎ

Шлык П.А.

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт інфарматыкі і радыёэлектронікі
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь*

Албут А.А. – магістр філ. навук

Мэта даследавання – паказаць ролю метафарычнага пераносу пры пераходзе тэрмінаў з адной прафесійнай галіны ў іншую, а таксама прааналізаваць прыклады такіх тэрмінаў, выявіўшы першапачатковую галіну выкарыстання і згрупаваўшы іх у класы.

Разгляд канкрэтных адзінак, адабраных метадам сплэшнай выбаркі, праходзіў паводле вызначэння наступных параметраў: **лексічнае значэнне**; **паходжанне** (мова, з якой прыйшло запазычанне); **галіны ўжывання**; **першапачатковая галіна**; **падставы, на якіх адбылося змяненне значэння**. Для гэтага былі выкарыстаны наступныя крыніцы [1–5]. Пад **лексічным значэннем слова** разумеюць «заклучаны ў слове сэнс, звязаны з паняццем, якое перадае слова <...>. Лексічнае значэнне адлюстроўвае ў слове тую ці іншую з’яву рэчаіснасці» [6]. Гэта значыць, што кожнае слова перадае нейкую сувязь паміж рэчаіснасцю, ці навакольным светам, і светам чалавечым, суб’ектыўным разуменнем рэчаіснасці. Там жа [6] адзначаецца некалькі шляхоў змянення слоў: **дээтымалагізацыя** (страта ўнутранай формы); **пашырэнне значэння**; **звужэнне значэння**; **народная этымалогія** (народная змена формы); **меліярацыя** (паляпшэнне значэнне слова); **пеярацыя** (пагаршэнне згачэння слова). Найбольшую цікавасць для нас маюць першыя тры пункты. У якасці прыкладных галін, у якіх выявіліся міжгаліновыя амонімы, былі разгледжаны *музыка, дойлідства, праграмаванне і распрацоўка праграм* (іншыя галіны закраналіся ў меншай ступені).

З прычыны неабходнасці дакладна выдзеліць тэрміны, утвораныя метафарычным пераносам значэння, і пазбегнуць верагоднай блытаніны быў вызначаны **клас агульнаўжывальных міжгаліновых тэрмінаў** (не блытаць са звычайнымі агульнаўжывальнымі словамі). Да іх аднеслі тыя словы, што ўжываюцца ў розных галінах з падобным значэннем, напрыклад: *дыхатамія* (ад грэч. *dichotomia* ‘раздзяленне на дзве часткі’). У розных навукх яно акурат гэта і азначае але казаць, што *дыхатамія* ў матэматыцы і *дыхатамія* ў логіцы ці філасофіі адное і тое ж – некарэктна і няправільна.

Быў выдзелены клас слоў, якія самастойна ўзніклі ад агульнаўжывальных слоў на падставе падабенства зыходнага значэння. Часцей за ўсё такія тэрміны звязаныя з лічбамі і пэўнай нумерацыяй. Напрыклад, *актава* (ад лац. *octava* ‘восьмы’) ужываецца ў музыцы і літаратуры; *секунда* (ад лац. *secunda* ‘другая, наступная’) ужываецца ў музыцы, матэматыцы і інш. Да такога класа аднясём лексемы *партыя, ячэйка, палігон, экспрэсія, экспазіцыя, метрыка*.

Далей разгледзім слова *партыя* (ад лац. *partio* ‘дзялю, падзялю’). Самае агульнае значэнне гэтага слова – ‘пэўная колькасць прадметаў’ – паходзіць з практычнага ўжывання слова. У сацыяльных навукх – гэта ‘група людзей, аб’яднаных агульнасцю інтарэсаў, ідэй, поглядаў’. Але ў музыцы *партыя* – ‘састаўная частка шматгалосага музычнага твора; інакш, ноты для гэтай часткі’. У шахматах і іншых гульнях так называецца сам працэс гульні. Агульнае ва ўсіх выпадках – гэта блізкасць да *пэўнай колькасці* (часу, людзей, графічных знакаў), але аднесці гэты прыклад да метафарычнага пераносу нельга, бо словы развіваліся паралельна і ніякай сувязі, акрамя лацінскай этымалогіі, паміж сабой мець не могуць.

Далей разгледзім развіццё міжгаліновых тэрмінаў-амонімаў праз метафарычны перанос значэння. Возьмем слова *платформа* (франц. *plat* ‘плоский’ + франц. *forme* ‘форма’). У чыгуначнай справе – гэта ‘пляцоўка ўздоўж чыгуначнага палатна на станцыі, перон’. У геаграфіі – ‘гэта вялікая вобласць зямной кары, якой уласціва малая інтэнсіўнасць тэктанічных рухаў’. У інфарматыцы – ‘сукупнасць тэхналогій і спецыфікацый, якія забяспечваюць апаратную або праграмную сумяшчальнасць’. Першыя два азначэнні амаль не страцілі сувязі з першаходнай сутнасцю, але трэцяе ўжо ёсць неблагім прыкладам метафарычнага пераасэнсавання. Канешне, агульнае ёсць (платформа як *нешта фундаментальнае, непахіснае*), але менавіта на абстрактным паняцці гэта блізкасць і трымаецца. Калі казаць, дзе слова з’явілася спачатку, то першыства аддадзім больш практычным, рэальным галінам, гэта значыць, геаграфіі і чыгуначнай справе. З-за таго, што з’явы, якія апісвае тэрмін, маюць усё больш далёкае ад першапачатковага значэнне, можам зрабіць выснову: шлях змянення слова – пашырэнне значэння.

Паказальным прыкладам метафарычнага пераасэнсавання будзе слова *архітэктура* (ад гр. *ἀρχιτέκτων* ‘архітэктар, дойлід’). Першаснае значэнне ў адпаведнасці з паходжаннем звязана з ‘майстэрствам праектавання, будавання, дойлідствам’ (зразумела, дойлідства з’яўляецца першапачатковай галіной). У праграмаванні – гэта ‘асноўныя прынцыпы будавання складаных камп’ютарных сістэм’. У абодвух выпадках назіраецца пэўнае сэнсавое падабенства, але таму што тэрмін у інфарматыцы набыў больш шырокі сэнс і стаў самастойным, мы можам казаць пра метафару. Такім чынам, вызначаны шлях утварэння новага тэрміна – пашырэння значэння зыходнага тэрміна.

Наступны прыклад – слова *рэгістр* (ад лац. *registrum* ‘спіс, пералік’). У справаводстве – гэта ‘спіс, пералік чаго-небудзь, кніга для запісу’. Як музычны тэрмін гэта ‘ўчастак гукавога дыяпазону музычнага інструмента’. Як тэхнічны тэрмін гэта ‘рэгулятар у некаторых машынах і прыборах’ і ў той жа час гэта ‘спецыялізаваная вобласць звышаператыўнай памяці камп’ютара’. Амаль як непасрэдны пераклад з мовы-донара тэрмін выкарыстаны ў справаводстве. Да таго ж, у справаводстве, як самай старой з усіх галін, тэрмін ужыты ўпершыню. Больш абстрактным ён стаў у музыцы. Урэшце, у тэхнічных галінах, самых маладых, тэрмін мае найбольш далёкае ад пачатковага значэнне. Але ва ўсіх выпадках назіраецца пэўная сувязь з *пералічэннем* ці *ўпарадкаванымі данымі*. Менавіта праз гэтую блізкасць і адбылося пераасэнсаванне. Шлях змянення значэння – пашырэнне значэння.

Слова *барабан* (ад тат. *balaban* ‘вялікі барабан’). Мае першапачатковае значэнне назвы музычнага інструмента. Значыць, першай галіной з’яўляецца музыка. У архітэктуры – гэта ‘цыліндрычная або шматгранная частка будынка, якая падтрымлівае купал’. У тэхніцы – ‘рухомая дэтал, якая мае форму цыліндра’. У абедзве галіны тэрмін трапіў праз падабенства формы, але ў кожнай набыў самастойныя кампаненты значэння, таму гэта метафарызацыя. Шлях змянення значэння – пашырэння значэння.

Наступныя прааналізаваныя прыклады пададзены ў табліцы 1.

Таблица 1 – Аналіз міжгаліновых тэрмінаў-амонімаў

Тэрмін	Спрадвечнае значэнне	Паходжанне	Галіны ўжывання	Першае ўжыванне	Падставы пераходу
порт	спецыяльна прыстасаванае месца для стаянкі, пагрузкі, разгрузкі і рамонту суднаў	ад лац. <i>portus</i> 'гавань, прыстань'	марская справа; камп'ютарная тэхніка;	марская справа	пашырэнне значэння (месца, куды штосьці дастаўляецца)
якар	прыстасаванне для ўтрымання на месцы суднаў, плавучых маякоў	ад лац. <i>ancora</i> 'якар'	марская справа; праграмаванне; тэхніка	марская справа	пашырэнне значэння (падабенства формы ці спосабу выкарыстання)
шына	металічны абруч, нацягнуты на вобад кола, полаза для большай трываласці	ад ням. <i>schiene</i> 'шына, рэйка'	тэхніка; камп'ютарная тэхніка; медыцына;	тэхніка	пашырэнне значэння (падабенства формы, шляхоў выкарыстання); дээтымалагізацыя (<i>шына</i> ў камп'ютарнай тэхніцы)
фактура	своеасаблівая якасць апрацоўкі матэрыялу, яго паверхні	ад лац. <i>factura</i> 'апрацоўка, будова'	скульптура; літаратура	скульптура	пашырэнне значэння (функцыянальная блізкасць)
партал	архітэктурна аформлены галоўны ўваход у вялікі будынак	ад лац. <i>porta</i> 'уваход, вароты'	інфарматыка; дойдства; медыцына; літаратура	дойлідства	пашырэнне значэння (падабенства формы)

У выніку адзначым, што выяўленыя амонімы з розных тэрмінасістэм паходзяць з іншых моў (часта класічных – грэчаскай і лацінскай). Пераход з адной галіны ў іншую адбываецца на падставе большай ступені абстракцыі галіны: ад канкрэтнай, больш блізкай да рэчаіснасці, да тэарэтычнай, больш разумовай. Пераасэнсаванне адбываецца праз падабенства формы, знешняе, структурнае або функцыянальнае падабенства, агульную сему. Найбольш часты шлях утварэння новага тэрміналагічнага значэння слова – пашырэнне значэння слова.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Скарнік [Электронны рэсур]. – Рэжым доступу : <https://www.skarnik.by>. – Дата доступу : 12.12.2021.
2. Электронная энцыклапедыя [Электронны рэсур]. – Рэжым доступу : <http://www.slounik.org>. – Дата доступу : 12.12.2021.
3. Вiкисловарь [Электронны рэсур]. – Рэжым доступу : <https://ru.wiktionary.org>. – Дата доступу : 12.12.2021.
4. Культура.РФ [Электронны рэсур]. – Рэжым доступу : <https://www.culture.ru>. – Дата доступу : 12.12.2021.
5. Этимологические онлайн-словари русского языка [Электронны рэсур]. – Рэжым доступу : <https://lexicography.online/etymology>. – Дата доступу : 12.12.2021.
6. Караткевіч, І.І. Беларуская лексія і граматыка : моўная стыхія і моўная норма : дапаможнік / І.І. Караткевіч, С.А. Важнік, В.І. Уласевіч, В.І. Караткевіч. – Кіеў : Выдавецтва Ліра-К, 2018. – 140 с.